

NAHVİN ÖNCÜLERİNDEN SÎBEVEYH

Ali Bulut,

İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları,

2022, 224 sayfa.

ISBN: 9789755486376

Cangül ARAZ

İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı.
cangularz@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7402-8503>

Article Types / Makale Türü: Book Review/Kitap Değerlendirmesi

Received/Makale Geliş Tarihi: 02/02/2023, **Accepted/Kabul Tarihi:** 20/03/2023

<https://doi.org/10.26791/sarkiat.1246858>

Nahvin Öncülerinden Sîbeveyh

Öz

Erken dönemde teşekkül eden ilk disiplinlerden biri olan nahiv ilmi, Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî ve öğrencisi Sîbeveyhi'nin çalışmaları sayesinde sistematik bir süreç girmiştir. Bu süreçte Sîbeveyhi tarafından telif edilen *el-Kitâb*, nahiv alanında kendisine başvurulmuş en önemli kaynaklardan kabul edilmiştir. *el-Kitâb*, sadece nahiv kurallarını belirlemekle kalmamış, aynı zamanda sonraki nahiv çalışmalarında belirleyici rol oynamıştır. Buradan hareketle bu çalışmada, Sîbeveyhi'nin ve *el-Kitâb*'ın nahivdeki öncü rolüne vurgu yapan *Nahvin Öncülerinden Sîbeveyh* isimli eser değerlendirilmiştir. Eser, Sîbeveyhi'nin hayatını ve *el-Kitâb*'ı çeşitli kaynaklar çerçevesinde ele almıştır. Yazar, eserin birçok yerinde *el-Kitâb*'ın üslubunu, muhtevasını ve Sîbeveyhi'nin ölçme değerlendirme yöntemini, birincil kaynaklardan örnekler vererek teorik ve pratik boyutta açıklamıştır. Çalışmada yazarın söz konusu konuları işleyiş biçimi üzerinde durulmuş, eserin alana sağladığı katkıya dikkat çekilmiştir. Bunun yanında eserle ilgili bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Nahiv, Sîbeveyhi, *el-Kitâb*.

Sîbawayh, One Of The Pioneers Of Nahw

Abstrac

The science of nahw (syntax), one of the first disciplines formed in the early period, was founded by Khalîl Ibn Ahmad al-Farâhîdî and his student Sîbawayh, it has entered the process of systematization scientifically. *Al-Kitâb*, which was written by Sîbawayh in this period, was accepted from the most important sources in the field of syntax. The work has not only determined the syntax rules. At the same time, it has played a decisive role in the recent syntax studies. From this point of view, in this study, the work named *Sîbawayh, one of the Pioneers of Nahw*, which emphasizes the leading role of Sîbawayh and *al-Kitâb* in syntax, has been evaluated. The work examines Sîbawayh's life and *al-Kitâb* within the framework of classical and modern sources. In many parts of the work, the author has explained the style and content of *al-Kitâb* and Sîbawayh's measurement and evaluation method in theoretical and practical terms by giving examples from *al-Kitâb*. In this study, the author's way of handling the aforementioned subjects is emphasized and attention is drawn to the contribution of the work to the field. In addition, some suggestions were made for the evaluated work.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Nahw, Sîbawayh, *al-Kitâb*.

Giriş

Cahiliye Araplarının şiir ve hutbelerinde ustalıkla kullandıkları Arapça, vahiy süreciyle beraber üstün bir belagat ve fesahat örneği teşkil edecek şekilde önem kazanır. 1./7. yüzyılda hız kazanan fetihlerle oluşan kültürel hareketlilik, Arapçayı Müslümanlarla gayrimüslimler arasında temel iletişim dili hâline getirir. Arapçanın böyle bir önemi haiz olmasında temel dinî naslar olan Kur'an'ın ve hadislerin Arapça olmasının büyük payı vardır. Ancak söz konusu önem, coğrafi ve etnik anlamda Arapçanın etkinlik alanını genişletse de orijinal özelliklerini ve sahih kullanımlarını tehdit eder. Nitekim Arap olmayanların, Arap dili kaidelerine gerektiği gibi riayet etmemeleri ve Araplar arasında lahnin artması, 1./7. yüzyılda artan kültürel hareketliliğin menfi sonuçlarından sadece bir kısmıdır. Aslında avam arasında gerçekleşen diyaloglarda dil eksenli hataların vuku bulması mümkündür. Aynı şekilde bozulmamış selikaları sayesinde Arapçayı fasih/yalın bir şekilde kullanan bedevilerin aksine şehirlerde yetişenlerin ya da yeni Müslüman olanların Arapçayı gerektiği gibi konuşamamaları da tabiidir. Burada üzerinde durulması gereken husus, söz konusu dil hatalarının, Arapça olan Kur'an'ın ve hadislerin okunması ya da rivayet edilmesinde vuku bulmaya başlamasıdır. Dinî boyutu olan bu durum, bazı âlim ve yöneticileri, Arapçanın muhafaza edilmesi için birtakım çalışmalara sevk eder.

Avam arasındaki dil hataları görmezden gelinebilirken Kur'an'la ilintili dil hatalarının vahim sonuçlara sebep olabileceğinden endişe duyulması, Kur'an'ın i'câziyle ilintilidir. Hatırlanacağı üzere Kur'an'ın mu'ciz oluşunda sözdizimin etkili olduğu görüşü yaygınlık kazanmıştır. Sözdizimi ise lafızların, nahiv kaidelerine uygun bir şekilde -mütakellimin maksadı da göz önünde bulundurularak- birbirine bağlanmasıdır.¹ Buna göre Kur'an'ın sadece sahip olduğu lafızlardan ya da anlamlardan ötürü erişilmez olmadığı anlaşılır. Aksine Kur'an, lafız ve anlamların, Arap dilinin kaidelerine uygun bir şekilde cümle formatına dönüştürülmesiyle erişilmez olmuştur.² Bu durum, erken dönemden itibaren Müslümanlar arasında Arapça merkezli bir dil hassasiyetinin oluşmasında önemli rol oynamıştır.

Açıklamalardan da anlaşıldığı üzere 1./7. yüzyılda yaşanan dil hatalarının önlenmesinde Arap dil kültürünün muhafaza edilmesinden ziyade bu kültürün en başarılı şekilde temsil edildiği Kur'an ve hadislerin otantik yönlerinin tahrif edilmesinin önüne geçme gayesi etkili olur. Bu meselenin ehemmiyetinin farkında olanlar, dil hatalarının yaygınlaşmasını engellemek maksadıyla çeşitli çalışmalara imza atarlar. Söz konusu çalışmaların ilk merhalesi, Basra valisi Ziyâd b. Ebîh'in (öl. 53/673) Kur'an'ın yanlış okunmasının önüne geçmek ve okuyuşunu kolaylaştırmak için Arap diline dair derin bir ilme sahip olan Ebü'l-Esved ed-Düeli'den (öl. 69/688) Kur'an'ı i'râb etmesini talep etmesiyle başlar. Ebü'l-Esved, bu talebi harflerin farklı yerlerine belli bir sistem içerisinde yerleştirdiği noktalarla yerine getirir. Bu çalışma, Kur'an'ın okunması hususunda büyük kolaylıklar sağlasa da yeterli olmaz. Zamanla çalışmayı destekleyen tamamlayıcı nitelikte başka çalışmalara da ihtiyaç duyulur. Bu çalışmalar, özellikle Nasr b. Âsım (öl. 89/708 [?]) ve Yahyâ b. Ya'mer (öl. 129/746) gibi âlimler tarafından benzer olan harflerin birbirinden ayırt edilmesiyle ön plana çıkar.

Kur'an'ın hatasız ve kolay okunması adına yürütülen tüm bu faaliyetler, önemli bir dil ve sözlük âlimi olan Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdi'ye (öl. 175/791) kadar devam eder. Halîl b. Ahmed, kendisinden önceki Kur'an eksenli çalışmaları bir adım ileriye götürerek i'râb çalışmalarında deyim yerindeyse dönüm noktası kabul edilebilecek hayati bir girişime imza atar. Onun, yazılı faaliyetlerle birlikte olgunlaşan Arapçanın yazım şeklini dikkate alarak yaptığı *Naktü'l-mesâhif* çalışması sayesinde Kur'an'ın hareke ve harfleri bugünkü hâlini alır. Halîl b. Ahmed'in çalışmaları, Hz. Osman'ın istinsah ettiği mushafın orijinal hâlini muhafaza etmekle sınırlı kalmaz. Bunun yanında *el-'Ayn* eseri aracılığıyla daha önce benzeri görülmemiş bir sistemle Arap dilinin kelime dağarcığını da kayıt altına almaya çalışır. Ayrıca nahiv alanındaki çalışmalarıyla da sonraki dönemlerde telif edilen eserlere etki eder.

Halîl b. Ahmed'in nahivdeki çalışmalarının sonraki dönemlere nakledilmesinde önemli rol oynayan isimlerin başında şüphesiz Sîbeveyhi gelir. Öyle ki o, kapsamlı araştırmalarıyla Arap diline nüfuz etmiş; Halîl b. Ahmed'ten aldığı derslerle de nahiv ilminin temel eseri olan *el-Kitâb*'i kaleme almıştır. Açıklamalardan hareketle bu çalışmada, eserleriyle Arap dili ve belagati alanına katkı sunan Ali Bulut'un, nahiv ilminin gelişiminde kilit konumda olan Sîbeveyhi'yi (öl. 180/796) ve eserini incelediği *Nahvin Öncülerinden Sîbeveyh* adlı eseri değerlendirilecektir. Öncelikle eserin içeriği ele alınacak, sonrasında da yazarın, konuları nasıl işlediği üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda eserin dikkatli bir şekilde yayına hazırlanıp hazırlanmadığı, temel kaynakların faydalı ve yerinde kullanılıp kullanılmadığı vb. hususlar tetkik edilecektir.

1 Sözdizimi (nazım) hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâ'ilü'l-i'câz*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde/Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1992), 4 vd.

2 İ'câzü'l-Kur'an hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Abdülkâhir el-Cürcânî, *er-Risâletü's-şâfiye fi i'câzi'l-Kur'an (İ'câzü'l-Kur'an'a Dair)*, haz. İsmail Araz (Ankara: Fez Yayınları, 2022), 1 vd.

1. Nahvin Öncülerinden Sîbeveyhi Eseri

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) nübüvvetinin birincil delilinin Kur'an olması, Kur'an'ın Arapça olması ve -daha çok- eşsiz sözdizimi yönüyle delil kabul edilmesi, genişleyen İslam coğrafyasında Müslüman Arapların başka milletlerle iletişim kurmaları ve bu iletişimin gerek Araplar gerekse Arap olmayanlar arasında Arapça kullanımlarda hatalara sebep olması şeklinde birbirini takip eden sıralama üzerinde durulmalıdır. Zira mezkûr sıralamadaki hadiseler nazarıtibara alındığında nahiv ilminin nasıl doğduğu daha iyi anlaşılır. Elbette nahiv ilmi, Kur'an eksenli dil hatalarının fark edilmesinden hemen sonra ortaya çıkmaz. Yukarıda da belirtildiği üzere noktalama, harekeleme vb. birçok faaliyet sonucunda i'râb belirlenir. Bu hususta Halîl b. Ahmed'in dönüm noktası olduğu unutulmamalıdır. Zira o, i'râb eksenli çalışmaların sisteme kavuşturulması hususunda sonraki gramer âlimlerinin önünü açar.

Halîl b. Ahmed'in Arap dili alanındaki muhtelif çalışmalarından beslenenlerden biri de onun yakın öğrencisi Sîbeveyhi'dir. Sîbeveyhi'nin -günümüze ulaşan en kapsamlı ilk nahiv eseri olan- *el-Kitâb*'ı, Halîl b. Ahmed'in nahiv alanındaki etkisini teyit eder niteliktedir. Her ne kadar Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ından önce İsbâ b. Ömer es-Sekafî (öl. 149/766), günümüze ulaşmayan *el-Câmi*' ve *el-İkmâl*; Halîl b. Ahmed de kendisine aidiyeti tartışmalı olan *Kitâbü'l-Cümel fi'n-nahv* eserlerini kaleme alsalar da bu eserler, *el-Kitâb*'a nazaran prototip kabul edilebilir.³ Nitekim *el-Kitâb*, sadece nahiv kaidelerini ele almaz, bunun yanında yeri geldiğinde gramer kaidelerinden kaynaklı anlamsal farklılıklara da değinir. Böylece eser, bir yandan Arap dilini özgün örneklerle detaylandıran bir gramer kitabı özelliği taşımakta; diğer yandan dil fonksiyonlarının etkin hâle getirilmesiyle oluşan terkiplerin ne tür delaletlere sahip olduğunu dolaylı olarak ifade eden bir anlambilim kılavuzu olarak öne çıkmaktadır. Buradan hareketle, günümüze ulaşan en kapsamlı ilk nahiv eseri olması, kendisine kadar yapılan çalışmalar hakkında okuyucusuna bir yol haritası çizmesi ve kendisinden sonra yapılan çalışmaların da birincil basamağını oluşturması dolayısıyla *el-Kitâb*'ın, nahiv alanında çalışmalarını sürdüren araştırmacılar için önemli olduğunu söylemek pekâlâ mümkündür.

el-Kitâb'ın nahiv ilmindeki önemine dikkat çekenlerden biri de ülkemizde belagete dair çalışmalarıyla öne çıkan Ali Bulut'tur. Onun, *Nahvin Öncülerinden Sîbeveyh* isimli eseri, nahiv ilminin tarihî sürecini anlamada kilit konumda olan *el-Kitâb*'ı yalın ve anlaşılır üslupla ele almasıyla önem arz eder. Eserin üslup ve muhtevasının tanıtımına geçmeden önce birkaç cümleyle içindekiler kısmını yorumlamakta fayda vardır. Üç bölümden oluşan eserin iki bölümü, *el-Kitâb*'a ayrılmıştır. Eserin gerek ana gerekse alt başlıklarında Sîbeveyhi'den çok "el-Kitâb", "el-Kitâb'taki Bazı Dil Nazariyeleri", "el-Kitâb'ta Ölçme-Değerlendirme Yöntemi" gibi *el-Kitâb*'a dair ifadeler yer verilmiştir. Nahvin doğuşunun ve Sîbeveyhi'den önceki nahiv çalışmalarının, tarihî süreçleri dikkate alınarak incelendiği giriş bölümü on bir sayfadan oluşur. Sîbeveyhi'nin hayatının, öğrenimi ile ilmî kişiliğinin rivayetler eşliğinde ele alındığı birinci bölüm ise yirmi dört sayfadır. Eserin geriye kalan iki bölümünde ise *el-Kitâb*, birbirinden önemli başlıklar altında muhtelif açılardan değerlendirilmiştir.

Eserdeki konu sınıflandırmasının yerinde olduğunu söylemek mümkündür. Zira *el-Kitâb*'a geçmeden önce, nahiv ilminin doğuşuna etki eden faktörlerin aktarılması ve sonrasında Sîbeveyhi'nin hayatına yer verilmesi, okuyucunun konuyla ilgili bir arka plana sahip olmasında yararlı olabilir. Bu yönüyle eser, uzman araştırmacıların yanında genel okuyucu kitlesine de hitap eder. Ayrıntılı ifade edecek olursak, kısa cümlelerden müteşekkil, yalın bir üsluba sahip eser, lisans ve lisansüstü seviyedeki öğrencilerin yanı sıra nahiv ilminin gelişim serüveninde öne çıkan bir isim olan Sîbeveyhi'nin hayatını merak eden okuyucular için faydalı bilgiler ihtiva eder.

Okuyucuya arka plan sunan kısa bir girişten sonra birinci bölümde Sîbeveyhi'nin hayatına ve ilmî kişiliğine dair bilgiler aktaran yazar, müellifin hayatını ele alırken Arap dili gramerine dair kısa ancak önemli bilgileri satır aralarında okuyucuya sunmayı ihmal etmez (s. 28). Ayrıca Sîbeveyhi'nin hayatı hakkında birçok kaynaktan beslendiğine işaret eden notlara da yer verir. Salt nahiv hareketlerinden ya da tarihi bilgilerden bahsetmek yerine, çalışmayı özgün kılan yorumlarıyla bu kısma katkı sağlar.

Yazar, Sîbeveyhi'nin nahiv öğrenme sürecine dair kaynaklarda geçen bilgileri aktarırken konuyla ilgili muhtelif rivayetlere yer verir. Bu rivayetlerde Sîbeveyhi'nin ilim tahsili esnasında yaptığı yanlışlıklara hocalarının uyarısı ve bu uyarılar karşısında Sîbeveyhi'nin sarf ettiği sözler, onun nahvi öğrenme hususundaki isteğinin hangi boyutta olduğunu gösterir. Yazarın, Sîbeveyhi'nin ilim öğrenme hususundaki gayret ve azmini ortaya koyan rivayetlere yer vermesinin, araştırmacı ve okuyucular için önemli bir teşvik örneği olduğu kanaatindeyiz. Zira nahiv gibi kapsamlı bir ilmin ortaya konulması, örneklerinin ayıklanarak tedvin edilmesi ve şairlerin şiirlerinden orijinal kullanımların seçilmesi, kuvvetli bir zihni melekenin varlığını gerektirir. Bu ise, ancak devamlılığın esas alındığı bir çalışmayla meydana gelebilir. Bu bağlamda yazarın, yaptığı gramer hataları sonucu Sîbeveyhi'nin Arap dilini tam anlamıyla

3 Halîl b. Ahmed'in söz konusu eseri için bk: Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Cümel fi'n-nahv*, thk. Fahreddin Kabâve (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 33.

öğrenmeye karar vermesine ve ilim tahsilindeki sebatına dikkat çekmesinin, nahiv öğrenme sürecinde güçlüklerle karşılaşan günümüz talebelerine dönük önemli mesajlar içerdiğini belirtmekte fayda vardır.

Yazar, Sibeveyhi'nin ilim aldığı hocaları -ki birinci bölümde en çok yer ayırdığı başlık bu kısımdır- alfabetik bir sıralamaya tabi tutarak inceler. Bu inceleme, âlimlerin ilmî kişilikleri hakkında olup her birinin ilgilendiği alanların zikredilmesi şeklindedir. Bu kısımda dikkatleri çeken bir hususa değinecek olursak, Sibeveyhi'nin nahiv ve kıraat âlimi İsâ b. Ömer'den ders almadığına dair rivayeti ele alan yazar, rivayetin sahibinin gerekçelerine yer verir. Peşi sıra gelen satırlarda ise bu iddianın aksine, *el-Kitâb*'ta geçen ve Sibeveyhi'nin İsâ b. Ömer'den ilim aldığını teyit eden delil niteliğindeki sema sigalarını aktarır. Böylece yazar, rivayetler üzerinden İsâ b. Ömer'in Sibeveyhi'nin hocası olduğunu ve Sibeveyhi'nin, ondan ilim işittiğini ifade eder. Bu kısımda rivayetleri inceleyen ve konuya bütüncül yaklaşarak değerlendirmede bulunan yazarın, tarihî bir hadiseye nasıl ışık tuttuğunu mülâhaza etmek mümkündür.

Sibeveyhi, Arap diline dair çalışmaların yoğun olduğu bir dönemde, yani 2./8. yüzyılda yaşamıştır. 2./8. yüzyıl, Kur'an'ı farklı yönlerden ele alan çalışmaların yanında şiir eleştirisi, fıkıh, hadis ve Arap diline dair faaliyetlerin yoğunlukta olduğu bir dönem olmuştur. Ancak ilim merkezli zenginliğin birtakım görüş ayrılıklarını da beraberinde getirdiği malumdur. Tam da burada denilebilir ki cem, tedvin ve telif hareketlerinin birçok disiplinde hızlandığı 2./8. yüzyılın sonları ile 3./9. yüzyılın başlarında nahiv ilmüne dönük çalışmalarda bazı görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Bu ayrılıkları bize tasvir eden en önemli hadiselerden biri de Kûfe ve Basra nahiv ekollerinin tanınan simalarından Kisâî (öl. 189/805) ile Sibeveyhi arasında gerçekleşen ve tarihe Zünbûriyye olarak geçen hadisedir. Yazar, bu hadiseyi Kûfe dil mektebi âlimlerinden Ferrâ'nın (öl. 207/822) ağzından okuyuculara sunar. Okuyucunun olayı tasvir etmesine olanak sağlayan bu pasajın ardından dönemin siyasi gücünün ilmî bir münazaraya etkisi üzerine yorumunu paylaşan yazar, okuyucusunu tarihî bir hadiseyi değerlendirirken sadece olayların başrollerini değil yaşadıkları dönemin sosyal, siyasal, toplumsal vb. unsurlarını da göz önünde bulundurması gerektiğine dair bir çıkarıma ulaştırır. Bölümün son başlıklarında Arap dilinin tanınan simalarından Câhiz (öl. 255/869), Müberred (öl. 286/900) ve Zemahşerî (öl. 538/1144) gibi âlimlerin Sibeveyhi ve eseri hakkındaki takrizlerine rastlanır (s. 46-50). Buradan hareketle yazarın, Sibeveyhi ve eserinin tarihe mâl olmuş ve Arap dili alanında araştırma yapanların müstağni kalamayacağı isimlerden aldığı haklı övgüleri aktarması, Sibeveyhi ve eserinin nahiv tarihinde ne kadar önemli olduğunu bir kez daha gözler önüne serer.

Yazar, birinci bölümün ardından eserinde en çok sayfayı ayırdığı ikinci bölüme geçer. Bu bölümün tamamını *el-Kitâb*'a tahsis ederek farklı yönlerden çeşitli başlık ve alt başlıklarla eseri inceler. Birçok çalışmaya kaynaklık eden *el-Kitâb*'ın el yazmalarının incelenmesi de bahsi geçen önemli başlıklardandır. Bu bağlamda yazar, Korkîs Avvâd'ın (öl. 1992) çalışmasından da istifade ederek *el-Kitâb*'ın el yazmalarını aktarır. Yazarın, eserin el yazmalarını incelediği bu kısımda dikkatleri çeken bir hususa vurgu yapmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Avvâd'ın listesinde yer almayan İstanbul'da yazarın bizatihi kendisinin tespit ettiği 13 nüshanın bir başlık altında toplanması oldukça önemlidir (s. 57-58). Mez-kûr el yazmalarının bulunduğu kütüphanelerin liste hâlinde paylaşılması ise, ilgililerin yazmalara kolayca ulaşmasını sağlaması bakımından önem arz eder. Yazarın *el-Kitâb*'a dair literatür hizmeti söz konusu el yazmaları ile sınırlı kalmaz. O, *el-Kitâb*'ın baskılarına, bu baskıların öne çıkan özelliklerine değindikten sonra *el-Kitâb* üzerine yapılan çalışmaları da liste hâlinde sıralar (s. 60-62). Belirtilen listede kitap düzeyindeki birçok çalışma başta olmak üzere konuyla ilgili hazırlanmış yüksek lisans ve doktora tezlerine de yer verir. 94 çalışmanın yer aldığı bu listede yeri geldiğinde bazı çalışmaların künye bilgilerini aktarmayı da ihmal etmez. Avvâd'ın çalışmasından sonra yapılan başka çalışmaları da içine alan bu uzun liste, Sibeveyhi ve *el-Kitâb*'a dair çok yönlü güncel bir listenin oluşumuna katkı sunması bakımından faydalıdır (s. 64-74).

el-Kitâb'ın birçok yönden incelendiği ikinci bölümde, Sibeveyhi'nin değindiği ilim dallarına dair kısa bilgiler aktaran yazar, konuları ele alış biçimine de genel hatlarıyla değinir. Yazar, burada Sibeveyhi'nin konuları ele alırken nasıl bir üslup benimsediği hususunda deyim yerindeyse genel bir çerçeve çizer. Öyle ki o, Sibeveyhi'nin konuları işlerken ayrıntılı ve uzun başlıklar kaleme aldığına atıf yapar. Ayrıca *el-Kitâb*'ın başlıklarının, aynı çağ ve yakın tarihlerde telif edilen nahiv eserlerine kıyasla uzun olduğunu örneklerle detaylandırır. Bu bağlamda *el-Kitâb*'a yöneltilen eleştirilere de yer verir. Tabi burada okuyucuyu eleştiri ile baş başa bırakmaz. Sibeveyhi'nin erken ölümünün bu ayrılıkları düzenlemeye ve nihai şeklini vermeye engel olduğu yönündeki fikrini de paylaşır. Böylece salt eleştiriye değil, bununla beraber eleştiriye yol açan nedenleri de sıralayıp okuyucunun, yaptığı yorumlar üzerinde durmasını ister. Başlıklara dair değerlendirmesinin ardından *el-Kitâb*'taki 64 ana başlığı tercümeleriyle aktarır. Ayrıntılı başlıkların günümüzde hangi nahiv konusuna tekabül ettiğini belirtmeyi de ihmal etmez (s. 88-103). Yazarın bu yöntemi, nahiv konularının asırlar içerisindeki değişikliğini gözler önüne sermenin yanında son hâlini almış nahiv başlıklarıyla bu başlıkların ilk hâllerini karşılaştırma fırsatı sunar.

Yazar, *el-Kitâb*'a yöneltilen tenkitleri ele aldığı başlığı aktarırken haksız olduğunu düşündüğü görüşlere katılmadığını sarahaten belirtir. Bunun nedenini de gerekçeleriyle ifade eder. Burada yazarın nâkil rolüne bürünmek yerine eleştirileri bertaraf edecek birtakım yollar benimsediği görülür. Mez-kûr yollardan biri onun, *el-Kitâb*'ı inceleyerek ilgili konuda güçlü argümanlar ortaya koymasındır. Yazarın, okuyucuyu Sibeveyhi'ye ya da *el-Kitâb*'a yönelik tenkitlerle baş başa bırakmaması ve tenkitleri bertaraf edecek bir tecrübeyle aydınlatması, hayati öneme sahiptir. Nahiv alanında yetkin bir ismin eserine yöneltilen tenkitlerin cevaplarını aktarıp bunlardan tercih ettiğini gerekçesiyle bildirmesi yine yazarın, görüşünü ifade etme yollarından biri olarak karşımıza çıkar. Ayrıca yazar, burada eleştirilere bütünsel olarak yaklaşmanın, kimi iddiaları geçersiz kılacağını göstererek okuyucu ve araştırmacılarla ufuk açıcı bilgilerini paylaşır.⁴

Eserin "*el-Kitâb'ta Ölçme ve Değerlendirme Yöntemi ve Sözel Değerler*" adını taşıyan son bölümünde yazar, nahiv özelinde şiir eleştirisi ve belagat disiplinlerini yakından ilgilendiren bilgiler aktarır (s. 163-197). Bilindiği üzere şiir eleştirisi, bir sözü lafız ve mana bakımından tenkide tabi tutar. Ayrıca lafzı kaliteli olmayan şiiri çeşitli gerekçelerle beraber yavan şiir türlerinden addeder. Belagat ise fasih olmakla beraber muhatabın dikkate alındığı muktezâ-yı hâl ilkesine uygun olan sözleri başarılı ve kaliteli kabul eder. Lafız-anlam gibi kriterler üzerinden sözü başarılı veya başarısız kategorisine dahil eden bir sınıflandırma yapan bu disiplinde göz önünde bulundurulmuş ilkelerin bir benzeri, erken dönemde nahiv âlimleri tarafından benimsenmiştir. Yazar da buna dikkat çekerek *el-Kitâb*'ta yer alan cümle değerlendirmelerinin edebî tenkidin ilk yazılı unsurları olduğuna dair ilim adamlarının görüşlerini aktarır (s. 165).

Sibeveyhi, *el-Kitâb*'ta cümleleri gerek nahiv kaideleri gerekse Araplar arasında revaçta olma düzeyi açısından çeşitli kavramlarla değerlendirmiştir (s. 164 ve 166). Burada dikkat çeken husus onun, cümleleri yanlış veya doğru şeklinde iki temel kısma ayırmamasıdır. Bir cümlenin sentaktik unsurlara uymaması dolayısıyla yanlış kabul edilmesi beklenen bir şeydir. Sentaktik unsurlara uygun olarak kurulan bir cümlenin doğru kabul edilmesi de tabiidir. Ancak doğru olan cümlelerin iyi (ceyyid), pekiyi (ecved), doğru-yerinde (müstakîm) gibi sıfatlarla nitelenmesi, Arap dilinin beyanına/ ifade gücüne işaret etmesi yönüyle oldukça önemlidir. Sibeveyhi, bu değerlerle Kur'an'ın i'câzı çerçevesinde sonradan ortaya çıkan lafız-anlam tartışmalarına da ışık tutacak önemli bilgiler vermiştir. Nitekim o, mütekellimin maksadı ile maksadın vücut bulmuş hâli olan cümleleri arasında nahvî/sentaktik açıdan bir değerlendirme yapmıştır. Nida harfinden sonra ismin mansûb gelmesinin sebebi, mansûb isimden sonra zaman zarfının niçin getirildiği vb. sentaktik unsurları, mütekellimin maksadına göre değerlendirmiştir (s. 167). Bu ise cümle diziliminde asıl unsurun maksadı ifade etmekten ziyade, maksadın bağlama uygun olarak en güzel şekilde nasıl ifade edildiği olduğuna delalet eder. Arap şiirinde üstün bir konuma ulaşan ve belagatte kendilerini benzersiz gören Arapların, konuştukları dilde nazil olan Kur'an'a karşı koyamamalarının temel sebeplerinden biri de Sibeveyhi'nin kısmen dikkat çektiği bu cümle alternatifleridir. Bu konu, yazarın dikkatini çekmiş olacak ki Sibeveyhi'nin cümle değerlendirmelerini detaylı bir şekilde örnekleriyle beraber aktarır.

Nahiv Öncülerinden Sibeveyh, klasik dönem nahiv âlimlerinden birini, birçok yönden ele almasıyla ön plana çıkan bir eserdir. Günümüzde doğrudan eserleri mütalaa etmek ve salt bilgiyi hedeflemek yerine, eseriyle beraber âlimin hayatının incelendiği bu türden eserlere ihtiyaç duyulduğu ortadır. Nitekim bu ve benzeri eserler aracılığıyla İslam medeniyetinde iz bırakmış âlimlerin hangi yeterlilikte olduklarını daha nitelikli bir şekilde saptamak mümkündür. Böylece çeşitli çevrelerce eleştirilere hedef olan ya da eserleri üzerinden değersizleştirilmeye çalışılan âlimler lehinde araştırmacılar arasında bir duyarlılığın oluşmasının da önü açılabilir.⁵

4 Konuyla ilgili benzer çalışma için bk: Ali Bulut, "Sibeveyh'in Hayatı ve el-Kitâb'a Yönelik Bazı Eleştiriler", *Doğu Araştırmaları Dergisi*, 1 (2008), 115-138.

5 Bu duyarlılığın esas alındığı örnek çalışmalar için bk: İsmail Araz, "Muhammed Muhammed Ebû Mûsâ'nın "Mine'l-Hasâdi'l-Kadîm" Adlı Eserinin Değerlendirilmesi". *Darulfunun İlahiyat* 33/2 (Aralık 2022): 619-623; a.mlf., "Şeyhü'l-Belâgiyyîn Muhammed Ebû Mûsâ". *Artuklu Akademi* 9/2 (Aralık 2022): 321-324; a.mlf., "Geleneğin Müdafaası: Mahmûd Muhammed Şâkir'in Esrârü'l-Belâga'ya Yazdığı Ön Söz (İnceleme-Tercüme-Notlandırma)", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 9/1 (Ocak 2023), 290-321; a.mlf., "Mahmûd Muhammed Şâkir, Risâle fi't-tarîki ilâ sekâfetinâ", *Dicle İlahiyat Dergisi* 25/2 (Ocak 2023), 758-767.

Sonuç

İlk nahiv âlimlerinden olan Sîbeveyhi'ye ve *el-Kitâb* eserine dair hazırlanan Ali Bulut'un *Nahvin Öncülerinden Sîbeveyh* isimli çalışmasının, Arap dilbilimi alanında âlim ve eser eksenli müstakil çalışmalara örnek olacağı ortadadır. Bölümlerin sınıflandırılması, konuların daha çok asıl kaynaklar üzerinden işlenmesi, eserin dikkatli ve titiz bir çalışma sonucunda ortaya çıktığını gösterir. Ancak eserin ikinci baskısında bazı hususların iyileştirilmesi adına burada birkaç noktaya naçizane değinmek faydalı olacaktır. *Nahvin Öncülerinden Sîbeveyh*, Kur'an ve hadis başta olmak üzere Arapça alanında verilmiş eserlerin daha iyi anlaşılmasında kilit konumda olan nahiv ilminin menşei, Sîbeveyhi'nin hayatı ve *el-Kitâb* eseri hakkında önemli bilgiler sunmakla beraber *el-Kitâb*'ın nasıl okunacağına dair bir okuma usulüne ya da yöntemine değinmemiştir. *el-Kitâb*'ın günümüze ulaşan en kapsamlı ilk nahiv eseri olması dolayısıyla güçlükle anlaşılabilen muğlak ifadeler içerdiği malumdur. Bu bağlamda belirtilen muğlaklığın giderilmesi ve okuyucuların esere aşina olmaları adına "el-Kitâb'tan Örnek Pasajlar: Tahlil ve Değerlendirme" şeklinde bir başlık altında bazı pasajların tahlil edilmesinin, eseri daha da istifadeli hâle getireceği kanısındayız. Böylelikle söz konusu başlık altında klasik bir eserin nasıl okunacağı, ilk dönem âlimlerinin görüşlerinin hangi unsurlara dikkat edilerek tahlil edileceği ve Sîbeveyhi'nin nahiv kurallarını yazıya aktarırken nasıl bir inceliğe sahip olduğu anlaşılacaktır. Bu ise ilerleyen dönemlerde *el-Kitâb* çerçevesinde çalışma yapmak isteyen araştırmacıların önünü açacak kayda değer bir örnek olacaktır.

Eserin ikinci baskısında dikkate alınması gerektiğini düşündüğümüz bir diğer önemli husus ise Sîbeveyhi'ye dair günümüzde yapılan önemli çalışmalara değinilmesidir. Elbette yazar, Sîbeveyhi üzerine yapılan çalışmalara dair başka kaynaklara başvurulmasına ihtiyaç bırakmayan ayrıntılı bir listeye yer vermiştir (s. 64-74). Ancak bu çalışmaların yanında *el-Kitâb*'ı günümüz okuyucularının rahatlıkla anlayabilecekleri bir üslupla şerh eden ve yeri geldiğinde muğlak meseleleri maddeler hâlinde izah eden Hâdî Nehr'in *eş-Şerhu'l-mu'âsır li-Kitâbi Sîbeveyh* isimli dört ciltlik kapsamlı şerhi, *el-Kitâb*'ı sistematik olarak tasnif eden ve tenkitli bir şekilde neşreden Muhammed Kâzım el-Bek-kâ'nın altı ciltlik çalışması ve nahiv sahasında otorite on iki âlimin *el-Kitâb*'a dair haşiyelerini içeren dört ciltlik *Havâşî Kitâbi Sîbeveyhi* isimli çalışma, bu bağlamda zikredilmeye değerdir. Öyle ki bu çalışmalar, sadece *el-Kitâb*'ı nakletmekle kalmamış, bunun yanında Sîbeveyhi'nin ilk başta anlaşılmayan girift ifadeleri üzerinde durarak sade bir anlatımla yorumlamıştır.

KAYNAKÇA

- Araz, İsmail. "Muhammed Muhammed Ebû Mûsâ'nın "Mine'l-Hasâdi'l-Kadîm" Adlı Eserinin Değerlendirilmesi". *Darulfunun İlahiyat* 33/2 (Aralık 2022): 619-623. <https://doi.org/10.26650/di.2022.33.2.1168483>
- Araz, İsmail. "Şeyhü'l-Belâgiyyîn Muhammed Ebû Mûsâ". *Artuklu Akademi* 9/2 (Aralık 2022): 321-324 . <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1148274>
- Araz, İsmail. "Geleneğin Müdafaası: Mahmûd Muhammed Şâkir'in Esrârü'l-Belâğa'ya Yazdığı Ön Söz (İnceleme-Tercüme-Notlandırma)". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 9/1 (Ocak 2023), 290-321. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7513457>
- Araz, İsmail. "Mahmûd Muhammed Şâkir, Risâle fi't-tarîki ilâ sekâfatinâ". *Dicle İlahiyat Dergisi* 25/2 (Ocak 2023), 758-767. <https://dergi-park.org.tr/tr/pub/dicd/issue/75017/1175618>
- Bulut, Ali. "Sîbeveyh'in Hayatı ve el-Kitâb'a Yönelik Bazı Eleştiriler". *Doğu Araştırmaları Dergisi* 1 (2008), 115-138.
- el-Cürcânî, Abdülkâhir b. Abdirrahmân. *Delâ'ilü'l-i'câz*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Cidde/Kahire: Matbaatü'l-Medenî, Bs. 3, 1413/1992.
- el-Cürcânî, Abdülkâhir b. Abdirrahmân. *er-Risâletü's-şâfiye fi'l-i'câz (İ'câzü'l-Kur'ân'a Dair)*. haz. İsmail Araz. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- el-Ferâhîdî, Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-Cümel fi'n-nahv*, thk. Fahreddin Kabâve. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.